

Dilbilgisinde Yönetim, Birleşim Değeri ve Bağımsallık¹

Yrd. Doç. Dr. Yasemin DARANCIK¹

¹Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, ADANA, ydarancik@cu.edu.tr

Geliş Tarihi/Received

14.01.2017

Kabul Tarihi/Accepted

02.02.2017

Yayın Tarihi/Published

06.02.2017

ÖZ

Türkçeyile ilgili başlıca dilbilgisi kitaplarına bakıldığında “Yönetim”, “Birleşim Değeri” ve “Bağımsallık” kavramlarının pek konulaştırılmadığı görülmektedir. Bunun yanında birçok kaynakta bu kavramların aynı şeyi ifade ettiği yanlışlığına düşülmektedir. Oysa bu kavramlar benzerlikler göstermelerine karşın birbirlerinden oldukça farklı içeriklere sahiptir. Bu çalışmanın amacı bu kavramları tartışmaktır.

“Yönetim” N. Chomsky’nin Yönetme ve Bağlama Kuramı diller arasında değişmez görünen ve bu nedenle varsayımsal olarak doğuştan olan sözdizimi ilkelerini betimleyen diğer tanımlarda bir kavramın diğerini etkilemesini gösterir. Bağımsallıkta ise „bağlama”, „bağıntılama ve “aktarma” öne çıkar.

Bağımsallıkla birleşim değerinin benzerliği, birleşim değerinin eylem ile ad arasındaki bağımsallık ilişkisinin sayısal görünümünü motive etmesidir. Yönetim kavramıyla ilişkili olmasının nedeni ise, yönetimin bağımsallık ilişkisinin tersi olmasındandır. Birleşim değerinin yönetim ve bağımsallıktan farkı, eylemin kendi çevresinde yarattığı ve boşluk diye nitelenen eyleyenlerin sayısını ve niteliğini belirlemesidir.

Anahtar sözcükler: Yönetim, bağımsallık, birleşim değeri.

Die Begriffe “Rektion”, “Valenz” und “Dependenz” in der Grammatik

ABSTRACT

In den einschlägigen Werken der türkischen Grammatik fällt auf, dass die Begriffe “Rektion”, “Valenz” und “Dependenz” nicht thematisiert werden. Gleichzeitig werden diese Begriffe sehr oft verwechselt oder für Synonyme gehalten, obwohl sie sich trotz Ähnlichkeiten in mehreren Hinsichten unterscheiden. Dieser kleine Aufsatz will auf diese Tatsache näher eingehen.

Während die Rektion in der Chomskyschen “Rektion- und Bindungstheorie” die unveränderlichen und daher hypothetisch angeborenen syntaktischen Regeln beschreibt, bezeichnet der Rektionsbegriff anderer Theorien die Beeinflussung einer sprachlichen Entität durch eine andere. Und bei der Dependenz treten die Junktion, die Konnexion und die Translation hervor.

Die Ähnlichkeit von Dependenz und Valenz rührt daher, dass die Valenz das Verb hinsichtlich seiner quantitativen Eigenschaften motiviert. Die Ähnlichkeit von Rektion und Valenz beruht andererseits darauf, dass die Rektion als die Umkehrung der Dependenz zu verstehen ist. Anders als die Rektion und die Dependenz ist die Valenz in der Hinsicht, dass sie die Leerstellen des Verbs, die es um sich eröffnet, und ihre Eigenschaften bezeichnet.

Schlüsselbegriffe: Rektion, Dependenz, Valenz.

1. GİRİŞ

Yönetim (Rektion) Birleşim Değeri (Valenz) ve Bağımsallık (Dependenz) ve kavramlarının aynı olup olmadığı eskiden beri tartışılmaktadır. Tanımlamalara bakıldığında bu yanlışlığa düşmemek çok zordur. Oysa bu kavramlar benzerlikler göstermelerine karşın birbirlerinden oldukça farklı içeriklere sahiptir. Bunu gösterebilmek için bu kavramların tarihsel gelişimine bakalım.

Öncelikle not etmek gerekir ki aynı terim farklı kuramlar tarafından farklı anlamlarda kullanılabilir. Örneğin N. Chomsky’nin Yönetme ve Bağlama Kuramı “Diller arasında

¹ Bu çalışma Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Biriminin onayladığı SBA-2017 7790 numaralı proje çerçevesinde yapılmıştır.

değişmez görünen (bu nedenle varsayımsal olarak doğuştan olan) sözdizimi ilkelerini betimlemeye” (Bak. Pesetsky 1994: 141) çalışan bir bakış açısını ifade eder. Yani yönetim (İng. government)

Üretici Dilbilgisi Kuramının Yönetim ve Bağlama Kuramında bir başın yansıması içinde olan diğer öğelerle ilişkisi; baş olan yöneten, diğeri yönetilendir. Yönetim, yöneten başın yönetilende durum eki gibi olması gereken dilbilgisel özelliğın belirmesini sağlar...” (İmer&Kocaman&Özsoy 2011: 274).

Bartschat&Conrad&Heinemann ve diğelerinin (1984: 218-219) geleneksel dilbilgisi anlayışını yansıtan *“Form der Subordination, bei der die Kasusform des untergeordneten Wortes durch das ihm syntaktisch übergeordnete (“regierende”) Wort bestimmt wird. Durch ihre R. sind Verben, Adjektive und Präpositionen charakterisiert...”* şeklindeki yönetim tanımı “altlama”² ve “üstleme” bileşenlerini ve ilişkilerini göstermesiyle içerim (Intension) açısından örtüşse de, kapsam (Extension) açısından N. Chomsky’nin yönetim kavramından uzaktır.

Lewandowski’nin (1985: 835) *“Bestimmung des Kasus eines grammatisch-syntaktisch abhängigen Wortes durch ein übergeordnetes Wort”*³ yönetim tanımında görüldüğü gibi “bağımsallık” öne çıkarılmaktadır ve keza kendisinin bağımsallık (Dependenz) tanımıyla neredeyse aynıdır: Dependenz ist die *“Abhängigkeit als syntaktische Beziehung oder strukturelle Relation zwischen Ausdrücken”* (Lewandowski 1984: 203). Burada sadece bağımsallığın sözdizimsel ya da yapısal bir ilişki olduğu vurgulanmaktadır. Zaten aşağıda göreceğimiz gibi bağımsal dilbilgisi konusunda başucu kitabı diye nitelenebilecek bir yapıt ortaya koyan V. Agel de sık sık yönetim ve bağımsallık kavramlarının aynı ilişkiyi tersinden betimlediklerini iddia etmektedir.

Bir kitabını bağımsallık konusuna adayan Weber (1997) bu kuramın kurucusu sayılan L. Tesnière’den hareketle çıkış noktasının “tümcenin içyapısını betimlemek” olduğunu söyler. Buna göre bağımsallık üç ana unsurdan oluşur: „bağlama” (Junktion), „bağıntılama” (Konnexion) ve “aktarma” (Translation). Aktarma, dilsel bir birimin kaegori değişimine uğramasıdır. Örneğın “Balonu iğneyle patlat” tümcesinin birinci eyleyeni (Aktant) “sen” gizli özne olup eksiltilmiştir; ikinci eyleyen ise “balonu”dur; “iğneyle” ise “tümleyen” (freie Angabe) olup tümcede sınıf değiştirerek (“nasıl” sorusuna yanıt vererek) tarz belirteci olmuştur. Buna aktarma diyoruz.

Bağlama demek, aynı türden olan çekirdekleri eşleme (Koordination” şeklinde yan yana kullanmak, yinelemektir. Örneğın “Sen ve baban ya otobüsle ya da metroyla geleceksiniz” tümcesinde iki bağlama unsuru: “ve” ve “ya ... ya da” bağlayıcıları (Junktiv).

Bağıntılama, iki çekirdeği birbirine bağlamayı ifade eder. Örneğın aşağıdaki ağaçta iki çekirdek vardır:

² “Altalama”, “üstleme” ve buna benzer biçimde oluşturulabilecek “eşleme” terimlerini şu anlamda öneriyor ve kullanıyorum: “Üstleme”, “bir birimin üstü olma, onu etkisi altına alma, yönetme” (Überordnung, Übergeordnetsein) anlamına gelir; “üstlenen” birim, “yöneten” birimdir. “Altalama” ise “üstleme”nin tersidir ve Almandadaki “Subordination”, “Unterordnung” ya da “Untergeordnetsein” anlamında kullanılmaktadır ve bir birimin altı olma, ona tabi/bağlı olma, onun özelliklerini yansıtmayı ifade eder; “altlayan” birim, “yönetilen” birimdir. Buna koşut şekilde “Koordination” ya da “Nebenordnung” karşılığı olarak “eşleme”yi benzer niteliklere birbirini etkilemeyen birimler için kullanabiliriz.

³ Lewandowski yönetim tanımında bağımsallığı (Abhängigkeit, Dependenz) vurgularken Almandadan “schreiben” eylemini ve “mit” ilgecini örnek olarak vermiştir. İlgeçlerle ilgili çok geniş kapsamlı kitabında Zengin (2016: 14) de ilgeçlerin birlikte kullanıldıkları sözcükleri Akkusativ, Dativ ya da Genitiv yaparak etkilediğini, dolayısıyla sözcüklerin anlamını ve çekim halini belirlediğini örneklerle açıklamaktadır. Bu bakış açısı klasik yönetim bakışını yansıtır.

gülüyor ← üstleyen çekirdek

|
← bağıntılama

Ekin ← altlayan çekirdek

“Ekin” ve “gülüyor” çekirdektir; bir de bunları birbirine bağıntılayan ve aralarındaki alt – üst ilişkisini gösteren soyut bir dilbilgisi birimi mevcuttur.

Birleşim değeri ya da istem (Valenz, *Wertigkeit*, *Wert*, *Fügungspotenz*) Lewandowski (1994: 1213-1214) tarafından „*Die Eigenschaft vor allem des Verbs und auch des Adjektivs, → Leerstellen um sich zu eröffnen, deren Füllung durch → Ergänzungen bzw. → Aktanten ... den aktuellen Satz ergibt*“ şeklinde tanımlanır; diğer dilbilim terimleri sözlüklerindeki tanımlar da aynı kapıya çıkmaktadır (Bak. Bußmann 2008; Glück 2010).

2. YÖNETİM, BİRLEŞİM DEĞERİ VE BAĞIMSALLIK AYNI MI?

Ágel’in (2000: 47) belirttiğine göre L. Tesnière’in biçimsel ve anlamsal özellikler taşıyan birleşim değeri (Valenz) kavramı Tesnière’in (Dependenz) ve yönetim (Rektion) kavramlarıyla doğrudan ilişkilidir. Bağımsallıkla ilişkili olmasının nedeni, birleşim değerinin eylem ile ad arasındaki bağımsallık ilişkisinin sayısal görünümünü motive etmesidir. Yönetim (Rektion) kavramıyla ilişkili olmasının nedeni ise, yönetimin bağımsallık ilişkisinin tersi olmasındandır. Yani “çocuk” birimi “büyüdü” birimine bağımlı ise, o zaman “büyüdü” birimi “çocuk” birimini yönetiyor demektir.

Yönetim kavramının birleşim değeri ve bağımsallık ile olan ilişkisini açıkladıktan sonra, birleşim değeri ve bağımsallık arasındaki ilişkiye bakalım; birçok dilci veya dil öğretmeni tarafından her iki kavram eşanlamlı kavramlar olarak görülmelerine karşın bağımsal dilbilgisi tarihinde bunların eşanlamlı olduğunu söyleyen hiçbir dilbilim kuramcısı olmamıştır (bak. Ágel 2000: 68). Aslında bağımsallığın ne olduğunu yukarıda az çok açıkladık. Bağımsallık, dilsel birimler arasında alt – üst ilişkisi olması anlamına gelir. Birleşim değeri ise, alt – üst içerisindeki dilsel birimlerden bağımlı birimlerin niceliği ve niteliği ile ilgilidir. Ágel 2000: 74) bu ilişkileri aşağıdaki şemalarla görselleştirmektedir:

Ideen	
Valenz	A eröffnet Leerstellen für eine bestimmte Anzahl von B
Dependenz	B ist von A abhängig
Rektion	A regiert B

V. Ágel bu şemadan yola çıkarak yönetim ve birleşim değeri kavramlarının aynı temel düşünceye dayandığını belirtmiş, bağımsallığı da yönetim ve birleşim değeri kavramlarının tersine çevrilmesi olarak görmüş, ortaya çıkan durumu şöyle şemalaştırmıştır:

A kontrolliert B		B wird von A kontrolliert
Valenz und Rektion	Konversion	Dependenz

Başka bir ögeyi kontrol etme ya da bir öge tarafından kontrol edilme biçimindeki bu ilişkiyel bağımsallık, yönetim ve birleşim değeri kavramlarının benzer olduğunu yadsımak elbette olanaksızdır. Ancak aynı olduğunu kabul etmek mümkün değildir. Bu konuya açıklık getirmeye çalışan Helbig/Buscha (2013: 52) bir eylemin belli durumlarda (Kasus) bulunan adları yönetme / isteme / gerektirme (Rektion, regieren) yeteneği olduğunu, ancak bunun birleşim değeriyle aynı şey olmadığını belirtmektedir. Nitekim birleşim değeri yönetilen, eylemin kendi çevresinde yarattığı ve boşluk diye nitelenen eyleyenlerin (Aktant, Ergänzung) sayısını ve niteliğini belirler. Bu nitelikler, yönetimin konu etmediği şeylerdir. Örneğin eylemin gerektirdiği eyleyenler ad mı, belirteç mi, sıfat mı, ilgeçli ad mı, yan tümce mi, zorunlu mu obligatorisch), isteğe mi bağlı (fakultativ) gibi sorulara ancak birleşim değeri yanıt verir. Ayrıca yönetim (Rektion) özelliği yalnız eylemlere özgü değildir. Örneğin hiçbir şekilde birleşim değerinden söz edilemeyecek ilgeçlerin (Adposition) de belli bir ad durumunu yönetme / isteme / gerektirme özelliği vardır. İşte sadece yönetim kavramı üzerinden özne-yüklem ikiliğiyle tümceyi açıklamaya çalışan geleneksel dilbilgisine göre farklı bir bakış açısı getiren bağımsal dilbilgisi, yukarıda adını andığımız Alman dilbilimciler tarafından geliştirilen birleşim değeri kavramı ışığında birleşimsel / birleşim değeri dilbilgisi (Valenzgrammatik) adıyla yeni bir aşamaya girmiştir.

3. SONUÇ

Neticede “yönetim”, “bağımsallık” ve “birleşim değeri” terimlerinin aynı şeyler olduğunu söylemek mümkün değildir. “Yönetim – bağımsallık” ya da “yönetim – birleşim değeri” ikilisinden çok özellikle “bağımsallık – birleşim değeri” kavram çifti karıştırılmaktadır ve buna çok dikkat edilmelidir.

Türkçeye ilgili başlıca dilbilgisi kaynaklarında birleşim değeri (Valenz), bağımsallık (Dependenz) ya da yönetim (Rektion) terimleri geçmemektedir (Bak. Ediskun 1985; Ergin 1988). Eylemlerin belli bir durumdaki (Kasus) bir adı yönetmesi ya da alması konusu genellikle eylemler bağlamında değil, adlar başlığı altında incelenmektedir. Sözü ettiğimiz bu terimlerin Korkmaz’ın (2007) „Gramer Terimleri Sözlüğü”nde bile anılmaması çok ilginçtir. Bu terimler ve kavramlar genelde batı dilleri ve edebiyatları uzmanı olan dilbilimciler tarafından konulaştırılmıştır (Bak. Vardar vd. 1988; Balcı 1993; Balcı&Kanatlı 2000; Balcı 2006; Balcı 1995; İmer&Kocaman&Özsoy 2011; Balcı 2013).

Kaynakça

- Ágel, V. (2000). *Valenztheorie*. Gunter Narr Verlag. Tübingen.
- Balcı, T. (1993). *Abriss der deutsch-türkischen kontrastiven Grammatik. Ein Lehrbuch für Studierende des Deutschen als Fremdsprache*. Dicle Üniversitesi Yayınları No: 5. Diyarbakır.
- Balcı, T. (1995). Bildirişimsel Birleşim Değeri ve Dil Öğretimindeki Yeri. *TÖMER Dil Dergisi*. 30. Sayı. Ankara. S. 42-46.
- Balcı, T. (2006). Valenzstrukturabhängige Probleme beim DaF-Lernen türkischer Studierender. *Deutsch als Fremdsprache*. 4. Quartal. Herder - Institut. Leipzig. S. 239-241.
- Balcı, T. (2009). *Grundzüge der türkisch-deutschen kontrastiven Grammatik*. Ulusoy Matbaası. Adana.
- Balcı, T./Kanatlı, F. (2000). Türkçede Gelişme Eğilimleri: Önekimsilerle Eylem Türetimi. *TÖMER Dil Dergisi*. Sayı 94. Ankara. S. 65-74.
- Balcı, U. (2012). Wechsel der Diathese im Türkischen und im Deutschen: Gemeinsamkeiten und Unterschiede in der Passivierung. *Klagenfurter Beiträge zur Sprachwissenschaft* 37-38. S. 7-21.
- Balcı, U. (2013). Direkte und indirekte Objekte im Deutschen und im Türkischen. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 8 (1), 871-879.

- Bartschat, B.; Conrad, R.; Heinemann, W. u.a. (1984). *Kleines Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Fachausdrücke*. Verlag Werner Dausien. Hanau.
- Benzer, H. (2000). *Eine kontrastiv linguistische Darstellung der Adjektive in der türkischen und der deutschen Gegenwartsprache*. Inaugural- Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Ruhr-Universität zu Bochum.
- Bußmann, H. (2008). *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Alfred Kröner Verlag. Stuttgart.
- Ediskun, H. (1985). *Türk Dilbilgisi. Dil – Sesbilgisi – Biçimbilgisi – Cümlebilgisi*. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Ergin, M. (1988). *Türk Dil Bilgisi*. 17. Baskı. İstanbul: Bayrak Basım / Yayın / Dağıtım.
- Erben, J. (1984). *Deutsche Syntax*. Eine Einführung. Peter Lang. Bern u.a.
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ayraç Yayınevi. Ankara.
- Glück, H. (2010). Metzler Lexikon Sprache Sondereinband. 4. Aufl. Verlag J. B. Metzler. Stuttgart/Weimar.
- Helbig, G. (1976). *Probleme der deutschen Grammatik für Ausländer*. Verlag Enzyklopädie. Leipzig.
- Helbig, G. (1982). *Valenz-Satzglieder-semantische Kasus-Satzmodelle*. Verlag Enzyklopädie Leipzig.
- Helbig, G./Schenkel, W. (1983). *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*. 7. Auflage. Max Niemeyer Verlag. Tübingen.
- Helbig, G. / Buscha, J. (2013): *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Klett-Langenscheidt. Berlin u.a.
- İmer, K.; Kocaman, A.; Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Kaçar, E. (2016): Eylem – Eyleyen İlişkisi Bağlamında Nesne Kavramı. *Diyalog. Interkulturelle Zeitschrift für Germanistik*. Nr. 1. S. 29-39.
- Korkmaz, Z. (2003): *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. TDK Yayınları: 827. Ankara.
- Korkmaz, Z. (2007): *Gramer Terimleri Sözlüğü*. TDK Yayınları: 575. Ankara.
- Köller, W. (1988): *Philosophie der Grammatik*. J. B. MetzlerscheVerlagsbuchhandlung und Carl Ernst Poeschel Verlag. Stuttgart.
- Lewandowski, Th. (1984): *Linguistisches Wörterbuch 1*. 4. Aufl. Quelle&Meyer. Wiesbaden.
- Lewandowski, Th. (1985): *Linguistisches Wörterbuch 2*. 4. Aufl. Quelle&Meyer. Wiesbaden.
- Lewandowski, Th. (1994): *Linguistisches Wörterbuch 3*. 6. Aufl. Quelle&Meyer. Wiesbaden.
- Pesetsky, D. (1994): „Yönetme ve Bağlama Kuramı“. (Çev. A. Kocaman). İçinde: İmer, K.; Kocaman, A.; Özsoy, S. (Yayın K.): *Dilbilim Araştırmaları 1994*. Hitit Yayınevi. S. 141-144.
- Schulz, D./Griesbach, H. (1988): *Grammatik der deutschen Sprache*. 11. Auflage. M. Hueber Verlag. München.
- Vardar, B. vd. (1988): *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. ABC Kitabevi. İstanbul. İzmir. Ankara.
- Weber, H. J. (1997): *Dependenzgrammatik. Ein interaktives Arbeitsbuch*. 2. Auflage. Gunter Narr Verlag. Tübingen.
- Zengin, D. (2016). *Her Yönüyle Almanca İlgeçler. Deutsche Präpositionen unter allen Aspekten*. Nika Yayınevi. Ankara.